

KS. WACŁAW SOCHA

ZWYCZAJE, OBRZĘDY I WIERZENIA W NAUCZANIU JERZEGO JÓZEFA KOPCIA CP

Spośród wielu kierunków badań prowadzonych przez ks. prof. Jerzego Józefa Kopcia CP jednym z najbardziej przezeń ulubionych, któremu poświęcił dużo czasu, była religijność ludowa. Żyjąc duchem Soboru Watykańskiego II (kapłaństwo Księdza Profesora rozpoczęło się w 1963 r.) i widząc postępujące zmiany w świadomości i praktyce obrzędów związanych z przeżywaniem świąt i liturgii domowej, towarzyszącej przyjmowaniu sakramentów świętych, zainteresował się tym tematem.

W ostatnim czasie obok pozytywnych można dostrzec w świecie zjawiska wyraźnie regresywne: egzystencjalne zagrożenia dla ludzkiego gatunku, konflikty międzynarodowe i narodowościowe. Nowe warunki gospodarcze i społeczno-ustrojowe oraz intensywne oddziaływania ideologiczne i cywilizacyjno-kulturowe stały się w okresie powojennym podstawą przemian społecznych, które swym wpływem objęły także polską rodzinę. Ta najmniejsza komórka społeczna straciła wiele ze swych dawniej spełnianych funkcji¹.

Porównanie świątecznej kultury rodzinnej w domu dziadków i w domu rodziców, a także kultury świętowania u młodzieży, prowadzi do niepokojących spostrzeżeń. Obok procesu odżywiania niektórych zwyczajów oraz ich szerokiej modyfikacji, zachodzi też proces redukcji wielu zwyczajów, i to zarówno w wymiarze zachowań religijnych, symbolicznych, jak też i samej ich roli społecznej².

Ks. dr WACŁAW SOCHA – od sierpnia 2006 r. proboszcz w Zręcinie.

¹ Por. F. Adamski. *Małżeństwo i rodzina w Polsce powojennej. Główne tendencje przeobrażeń*. W: *Jakość życia. Człowiek wobec cywilizacji technicznej*. Red. J. Krucina. Wrocław 1977 s. 73-74.

² J. Komorowska. *Świąteczna kultura polskiej rodziny*. W: *Rytuał religijny w rodzinie*. Red. W. Piwowarski, W. Staniewicz. Warszawa-Poznań 1988 s. 94-95.

Zarówno kultura miejska, jak i modele zachowań typowe dla społeczności wiejskiej, będące kompilacją wielu postaw kulturowych, ulegają procesowi sekularyzacji, co wyraża się w opozycji do tradycji i jej przymusów³. Rozwój kultury, lepsze rozumienie praw rządzących przyrodą i życiem ludzkim, większe możliwości produkcyjne, nowe stosunki gospodarcze, społeczne, polityczne, nowe sposoby komunikacji i rekreacji mogą częściowo dezaktualizować dotychczasowe funkcje religii, a także stawiać przed nią nowe zadania⁴.

Wszystko to prowadzi do narastania procesów laicyzacji kultury obrzędowo-obyczajowej, co jest tendencją powszechną we współczesnym świecie⁵. Na naszych oczach znikają obrzędy i zwyczaje praktykowane przez poprzednie pokolenia zarówno w środowisku wiejskim, jak i miejskim. Mówi się często, że umiera kultura ludowa. Niektórzy twierdzą nawet, że jesteśmy być może jednym z ostatnich pokoleń, którym dane jest obserwować jej nieliczne, zachowane przejawy w naturalnych środowisku, nie zaś w muzeach i skansenach.

Wręcz konieczne wydaje się staranie o zachowania dziedzictwa kulturowego narodu. Należy zatroszczyć się zwłaszcza o przywrócenie właściwej rangi ludowej religijności i obrzędowości, albowiem sfera ta odgrywa wielką rolę w integracji społeczności, wprowadzając pewien porządek w życie wspólnoty. Nie może się to dokonać jedynie poprzez uniformizację przeżyć kulturowych, lecz należy się odwoływać do rodzimych zwyczajów i tradycji, gdyż te najlepiej harmonizują z funkcjonowaniem konkretnej społeczności, w niej bowiem mają swoje źródło⁶.

W „Rocznikach Teologiczno-Kanonicznych” z 1982 r. ukazał się artykuł ks. prof. Jerzego Kopcia zatytułowany *Polska obrzędowość rodzinna w roku kościelnym*, w którym nie tylko zostało przedstawione, czym jest owa obrzędowość, ale przede wszystkim to, jaki wywiera ona wpływ na społeczeństwo polskie. Tym artykułem prof. Kopeć zainicjował prowadzenie naukowych prac badawczych nad tradycjami, zwyczajami rodzinnymi i do rocznymi obrzędami, związanymi z obchodzeniem świąt i uroczystości kościelnych i religijnych. Prace te polegały na gromadzeniu przez autorów

---

³ Por. W. Piwowarski. *Rytuały religijne w kulturze Polaków*. „Tygodnik Polski” 1985 nr 5 s. 9.

⁴ Por. P. Taras. *Religijność ludowa w Kościele katolickim*. „Communio” 7:1987 nr 6(42) s. 17.

⁵ Por. L. Pełka. *Rytuały, obrzędy, święta*. Warszawa 1989 s. 15.

⁶ Por. F. Kotuła. *U źródeł*. Rzeszów 1988 s. 62.

(przy wykorzystaniu specjalnego kwestionariusza badań) materiałów, wiadomości o zwyczajach i sposobach przeżywania wydarzeń szczególnie ważnych dla jednostek i społeczności danego regionu. Podjęcie takiego kierunku badań było odpowiedzią na nauczanie Kościoła⁷.

Szczególnie ważne jest stwierdzenie zawarte w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele *Gaudium et spes*: „Każda gałąź rodziny ludzkiej nosi w sobie i w swoich zdrowych tradycjach pewną część skarbu duchowego, powierzonego ludzkości przez Boga” (KDK 86). Sama lokalizacja tradycji religijnej jest ewidentna – sugeruje się, że omawiana problematyka mieści się zasadniczo w rzeczywistości przekazu wiary⁸.

Problem religijności ludowej podjął papież Paweł VI w adhortacji apostoelskiej *Evangelii nuntiandi*, będącej owocem Synodu Biskupów na temat ewangelizacji, który odbył się w Rzymie jesienią 1974 r. Papież naucza, że „powstają niekiedy u ludu szczególne zwyczaje, za pomocą których wyraża się poszukiwanie i wiarę w Boga. Te nauki uważane długo za nie dość czyste, a nieraz traktowane z odrazą, dzisiaj prawie wszędzie uważane są ze strony współczesnych ludzi za nowy sposób dociekania i poznania”⁹.

Tę samą rolę ewangelizacyjną religijności ludowej podkreślił Jan Paweł II w swoim liście apostoelskim z okazji 25 rocznicy wydania Konstytucji o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II. Papież, zwracając uwagę na relację między pobożnością ludową a liturgią, stwierdza, że nie można tej pierwszej „lekceważyć ani traktować z obojętnością czy pogardą, jest ona bowiem bogata w różnorakie wartości i już sama w sobie wyraża religijne nastawienie wobec Boga”¹⁰. Papież stwierdza jednak z naciskiem, że „pobożność ta stale potrzebuje ewangelizacji, aby wiara, którą wyraża, stawała się wciąż bardziej dojrzała i autentyczna. Zarówno rozmaite nabożeństwa ludu chrześcijańskiego, jak też inne formy pobożności są pożądane i godne zalecenia, pod warunkiem, że nie będą zastępowały ani nie będą mieszane z nabożeństwami liturgicznymi. Autentyczne duszpasterstwo liturgiczne potrafi się oprzeć na bogactwie ludowej pobożności, oczyszczać ją i poprowadzić ku Liturgii, jako dar ofiarny różnych narodów”¹¹.

⁷ Nauka o religijności ludowej została omówiona przez Ojców II Soboru Watykańskiego w następujących dokumentach: KL 13, 38; KK 12, 35; KDK 86; DM 16, 22.

⁸ Por. A. B. M a r c e l i n o. *Religijność ludowa*. „Communio” 7: 1987 nr 6(42) s. 23.

⁹ P a w e ł V I. Adhortacja apostoelska *Evangelii nuntiandi*. Watykan 1975 nr 48.

¹⁰ List apostoelski Ojca świętego Jana Pawła II *Vicesimus quintus annus* w dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia Konstytucji soborowej *Sacrosanctum Concilium*. Watykan 1988 nr 18.

¹¹ Tamże.

Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów wydała *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*.

Jednym z celów „Dyrektorium” jest doprowadzenie do harmonijnej zgodności między liturgią a pobożnością ludową. Dlatego zawiera „zasady” i „wskazania”, aby je stosować w „każdym z Kościołów lokalnych zgodnie z ich miejscowymi tradycjami”. Pobożność ludowa stanowi bowiem wielką wartość w zachowaniu wiary chrześcijańskiego ludu¹².

W 1981 r. ks. prof. W. Schenk napisał o ks. Kopciu, że „obrał [on] nowy kierunek badań i opracował metodę badań folkloru religijnego nie tylko dla swojego seminarium na KUL, ale także dla niektórych Seminariów Duchownych”¹³. Na seminariach naukowych prowadzonych przez ks. Kopcia zostały przygotowane odpowiednie kwestionariusze badań, zestawy potrzebnej literatury, metodologiczne wskazania oraz wypracowano schematy prac dyplomowych, magisterskich i doktorskich. Przygotowany został kwestionariusz do badań nad religijnością i zwyczajami adwentowo-bożonarodzeniowymi, religijnością i zwyczajami w okresie Wielkiego Postu i Wielkanocy, zwyczajami związanymi z zawarciem sakramentu małżeństwa, praktykami, które towarzyszą obrzędom pogrzebowym, a także kwestionariusz poświęcony kapliczkom i krzyżom przydrożnym.

Pierwsze prace, które powstały pod kierunkiem ks. Kopcia, zostały oparte na badaniach przeprowadzanych w parafiach bądź co najwyżej dekanatach poszczególnych diecezji polskich i były to prace magisterskie. Badania prowadzone do prac doktorskich obejmowały swym zasięgiem, tak jak chciał ks. Kopeć, większe terytoria, takie jak regiony w ramach polskich diecezji. Z biegiem czasu podobne badania podjęte zostały także na dawnych Kresach Rzeczypospolitej (Ukraina-Podole, Białoruś, Litwa).

---

¹² C. Krakowiak. *Liturgia i pobożność ludowa w świetle „Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii”*. „Roczniki Teologiczne” 52:2005 z. 8 s. 56.

¹³ Z. Wit. *Życie i działalność dydaktyczno-naukowa Profesora Jerzego Józefa Kopcia CP*. „Roczniki Teologiczne” 52:2005 z. 8 s. 21.

DOŚWIADCZENIA AUTORA ARTYKUŁU
ZWIĄZANE Z PRZYGOTOWANIEM PRAC DYPLOMOWYCH
U KS. PROF. JERZEGO KOPCIA CP

Pierwsze doświadczenia autora niniejszego artykułu w dziedzinie obrzędowości ludowej związane są z przygotowaniem pracy magisterskiej, której tematem były zwyczaje pogrzebowe w dekanacie krośnieńskim, na seminarium z liturgiki prowadzonym przez ks. prof. J.J. Kopia w latach osiemdziesiątych XX wieku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Wedle ówczesnych przepisów alumni przemyskiego Seminarium Duchownego mogli pisać prace dyplomowe u ks. Kopia, acz korzystali z konsultacji naukowych u miejscowych profesorów zajmujących się tą dziedziną teologiczną – ks. prof. Władysława Głowy i ks. prof. Józefa Sroki. Po zatwierdzeniu tematu magistranci przedstawiali plan pracy. Korzystając z literatury źródłowej, którą stanowiły liczne publikacje naukowe, a przede wszystkim z wyników badań empirycznych (w wypadku autora artykułu były to wywiady i inne relacje ustne mieszkańców poszczególnych parafii dekanatu krośnieńskiego, zaangażowanych w życie wspólnot parafialnych) pisali swoje prace dyplomowe. Po zredagowaniu prac udawali się na konsultacje naukowe na KUL do Lublina, do ks. Kopia. Najpierw uczestniczyli w seminarium, a następnie Ksiądz Profesor zabierał przywiezione prace do poprawy. Ze skorygowanymi, zaopatrzonymi w cenne uwagi pracami klerycy wracali do Przemyśla, dokonywali ostatecznej ich redakcji i przywozili do recenzji na KUL. Klerycy z Przemyśla, a także z innych seminariów w Polsce przyjeżdżali do Księdza Profesora przez kilka lat. Zawsze, nawet wtedy, gdy w seminarium uczestniczyło wielu magistrantów i wiele spraw było do omówienia, ks. Kopeć znajdował czas dla swoich seminarzystów. Życzliwość i dobroć Księdza Profesora wyrażała się nie tylko w uwagach dotyczących pracy, ale przejawiała się również w pomocy materialnej dla tych alumnów, którzy byli w potrzebie. Tak został przez wielu alumnów, a dziś kapłanów archidiecezji przemyskiej, diecezji rzeszowskiej czy sandomierskiej zapamiętany. Dzięki jego życzliwości wielu diakonów zdążyło z obroną pracy magisterskiej, a tym samym mogło przyjąć święcenia kapłańskie. Wiele prac powstało w ramach grantów, które Ksiądz Profesor uzyskał z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dzięki temu wielu studentów i kleryków mogło przeprowadzić kwerendę naukową i otrzymać zwrot kosztów związanych z koniecznymi wyjazdami podczas pisania pracy. Łącznie na seminarium ks. Kopia powstało ponad sto prac magisterskich z obrzędowości.

Prace doktorskie o zwyczajach i obrzędowości religijnej miały pewne etapy powstawania. Prace te obejmowały dane regiony bądź większe terytoria, obszary. Po zatwierdzeniu ankiety (kwestionariusza) opracowanej w katedrze liturgiki przeprowadzano ankietę sondażową (ok. 30-40 osób). Dokonywano wstępnych ocen, czy na danym obszarze można przeprowadzić planowane badania. Kiedy stwierdzono, że przeprowadzenie badań w danym obszarze przyniesie pożądane rezultaty, rozpoczynano systematyczną pracę. Polegała ona na dotarciu do jak największej liczby respondentów, zróżnicowanych co do wieku, i przeprowadzeniu z nimi rozmów, wywiadów na podstawie przygotowanego wcześniej kwestionariusza. Badania te były prowadzone według metod stosowanych w etnografii, folklorystyce i socjologii. Zebrane wiadomości uzupełniano, korzystając z dostępnych opracowań etnograficznych, kronik parafialnych, publikacji historycznych. Zawsze korzystano z ksiąg liturgicznych, dokumentów Kościoła powszechnego i lokalnego, modlitewników. Przy doborze respondentów kierowano się stopniem zaangażowania w życie parafialne oraz opinią o kompetencjach informatorów wskazanych przez współmieszkańców. Dane podawane przez respondentów odnoszą się do czasu wykonywania przez nich działań obrzędowo-rytualnych. Można mówić, że informacje obejmowały okres od przełomu XIX i XX wieku po czasy najnowsze. W pracach najczęściej poruszana była problematyka związana ze zwyczajami i obrzędami okresu Adwentu i Bożego Narodzenia.

Na seminarium naukowym ks. prof. J.J. Kopcia zostały napisane następujące prace doktorskie z zakresu obrzędowości:

1. Ks. Wacław Socha. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia okresu Adwentu i Bożego Narodzenia w regionie krośnieńskim*. Lublin 1997.
2. Ks. Stanisław Mazur. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia okresu Adwentu i Bożego Narodzenia w regionie jasielskim*. Lublin 1997.
3. Ks. Antoni Hej. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia okresu Adwentu i Bożego Narodzenia w regionie Baranowicze*. Lublin 2004.

Według wskazań ks. prof. J.J. Kopcia powstała też praca habilitacyjna:

Ks. Tadeusz Syczewski. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia okresu Adwentu i Bożego Narodzenia w regionie nadbużańskim*. Lublin 2003.

Powyższe prace zostały opublikowane i są dostępne dla zainteresowanych tą tematyką.

Pragnieniem Księdza Profesora było przeprowadzenie rzetelnych badań nad pobożnością i religijnością Polaków mieszkających na dawnych Kresach Rzeczypospolitej. Częściowo to marzenie się spełniło. Pod koniec sierpnia 1992 r. prof. Kopec zorganizował tygodniowy wyjazd naukowy na Ukrainę (ówczesna Ukraina dopiero przed kilkoma miesiącami stała się państwem niepodległym). Ksiądz Profesor wraz z trzema księżmi doktorantami (S. Mazur, A. Rutkowski, W. Socha) odwiedził najważniejsze parafie rzymskokatolickie na zachodniej i środkowej Ukrainie (Mościska, Stryj, Lwów, Kamieniec Podolski, Gródek Podolski, Smotrycz, Letyczów, Chmielnicki, Winnica, Bar, Murafa, Żmerynka, Szarogród). W tych parafiach przeprowadzono wstępne rozmowy z mieszkającymi tam Polakami. W kolejnych latach przeprowadzano badania według opracowanego kwestionariusza. Czynili to klerycy z seminariów rzymskokatolickich na Ukrainie, którzy później obronili swoje prace magisterskie¹⁴.

Ks. Kopec jeszcze wielokrotnie odwiedzał Ukrainę i Białoruś, gdzie wygłaszał referaty, konferencje oraz koordynował prowadzenie badań nad pobożnością ludową.

Powstałe prace magisterskie, licencjackie i doktorskie z zakresu obrzędowości dorocznej (Adwent, Boże Narodzenie, Wielki Post i Wielkanoc) oraz obrzędów okolicznościowych (zawarcie sakramentu małżeństwa i obrzędy pogrzebowe) ukazują, jak wyglądała i wygląda ta obrzędowość na znacznych obszarach głównie Polski południowej (archidiecezja przemyska, diecezje rzeszowska i sandomierska) oraz na dawnych Kresach Rzeczypospolitej.

Ten kierunek badań ks. prof. Kopcia trzeba uznać za pionierski. Stawia go on na czele polskich liturgistów zajmujących się domową liturgią rodzinną, jako ważną dziedziną życia Kościoła. W opracowaniach tych zamieszczone aneksy pozwoliły na utrwalenie zachowanych jeszcze ludowych tradycji przyozdabiania domów oraz inscenizacji związanych z rodzinną obrzędowością danego okresu¹⁵.

Warto, aby ten kierunek badań naukowych w dalszym ciągu się rozwijał i obejmował kolejne terytoria naszej Ojczyzny. Dziś dziękujemy śp. ks. prof. Jerzemu Kopciowi za rozpoczęcie i prowadzenie takich badań. Modlimy się, by trud włożony na ukazanie przeżywania piękna liturgii w pobożności ludowej był nagrodzony przez Chrystusa w Królestwie Niebieskim.

---

¹⁴ Prace takie pod kierunkiem ks. prof. Kopcia pisali nawet świeccy studenci pochodzący z Kresów (Ukraina, Białoruś, Litwa).

¹⁵ W i t. *Życie i działalność dydaktyczno-naukowa* s. 22-23.

BIBLIOGRAFIA

- A d a m s k i F.: Edukacja, rodzina, kultura: studia z pedagogiki społeczne. Kraków 1999.
- A d a m s k i F.: Rodzina: wymiar społeczno-kulturowy. Kraków 2002.
- K o t u l a F.: U źródeł. Rzeszów 1988.
- K r a k o w i a k C z.: Idee przewodnie Wstępu do *Dyrektorium o pobożności ludowej*. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003 s. 11-24.
- P e ł k a L.: Rytuály, obrzędy, święta. Warszawa 1989.
- P i w o w a r s k i W.: Rytuály religijne w kulturze Polaków. „Tygodnik Polski” 1985 nr 5 s. 9.
- Rytuál religijny w rodzinie. Red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz. Poznań–Warszawa 1988.
- W i t Z.: Życie i działalność dydaktyczno-naukowa Profesora J.J. Kopeć CP. „Roczniki Teologiczne” 52:2005 z. 8 s. 13-25.

CUSTOMS, RITUALS AND BELIEFS
AS RESEARCHED BY JERZY JÓZEF KOPEĆ CP

S u m m a r y

Both liturgy and popular piety are inseparably related with a variety of rituals, customs and beliefs. They constitute a specific manifestation of devotion and faith, often nurtured over many years. Apart from their religious character, they also make important part of national or community cultures. The gradual disappearance of customs and religious rituals evokes a necessity to research them and to preserve knowledge about them. Rev. Prof. Jerzy Kopeć CP is among the researchers who undertook studies in that domain, among his many scientific interests. His research tool was a questionnaire. He also consulted original texts related to particular types of customs and rituals. The original research methodology developed by Rev. Prof. Kopeć must also be looked at from the perspective of his being a supervisor of numerous research works of his students. The results of Rev. Prof. Kopeć's research on customs and rituals can be inspirational to researchers wishing to continue the work he began.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: zwyczaje, obrzędy, wierzenia, pobożność ludowa.

Key words: customs, rituals, beliefs, popular piety.